

С.Є. Галюк,
аспірантка
(Львівський державний університет внутрішніх
справ)
(Науковий керівник: професор Л.А. Луць)

Роль мусульманського права в інтеграції ісламського суспільства: історичні та цивілізаційні аспекти

Ключові слова: мусульманське право, іслам, арабське суспільство, мусульманська правова система.

Розвиток людства у сучасних умовах супроводжується глобальними викликами та проблемами, серед яких є і прогнозоване західною доктриною “зіткнення цивілізацій”. Цивілізаційний універсалізм, що використовується Заходом у відносинах із незахідним світом, сприяє занепаду в країнах останнього механізмів соціального регулювання відносин, які створювалися століттями, були і є ефективними для забезпечення цілісності суспільства.

Водночас налагодження цих механізмів могло б сприяти запобіганню конфліктів між державами західного та незахідного світів. Крім цього, важливим є виявлення перспектив діалогу між відповідними державами та становлення стійкого механізму міжцивілізаційної взаємодії. Суттєву роль у такому механізмі мало б відіграти мусульманське право.

У юридичній літературі мусульманське право не обділене увагою як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Зокрема, проблеми мусульманського права досліджувалися у працях Абдуль-Бахи, Аль-Бухарі, Аль-Маудуді, Х. Бехруза, В. Бориса, Ван ден Берга, К. Зайдана, Г. Керімова, А. Кримського, І. Кутбі, В. Лубського, С. Махмасані, Ю. Мусси, А. Саїдова, М. Сапронової, Л. Сюкіяїнена, Ю. Тихомірова.

Проте інтеграційні можливості цього складного, поліфункційного явища є малодослідженими.

Мусульманське право як система нормативної регламентації, що базується на ісламській релігії, завжди відіграло важливу роль в інтеграції мусульманського суспільства. Воно виникло в період розпаду родоплемінного устрою та становлення ранньфеодальної держави на заході Аравійського півострова у VII ст. н.е.

Для арабського суспільства у цей час характерним було соціальне розшарування та язичництво. Політеїзм арабського суспільства породжував соціальні конфлікти та моральний занепад, що викликало потребу у створенні релігії ісламу (спеціального соціального інституту, який став об’єднуючим фактором для арабських племен).

Іслам (араб “islam” — покірність, присвята себе Богові) — наймолодша із трьох світових релігій та друга (після християнства) за чисельністю. Виникнення ісламу тісно пов’язане із діяльністю пророка Мухамада ібн Абдулаха (570-632 рр.), який є одним із символів віри ісламу.

В період із 622 р. по 632 р. Мухамад створив нове релігійне вчення — іслам (божественне одкровення), яке завдяки системі

монотеїзму сприяло консолідації арабських племен та утворенню заснованої на ісламі держави — Арабського Халіфату. При цьому Мухамад займав абсолютно панівне становище у халіфаті як засновник і тлумач нової релігії, як законодавець і верховний суддя [7, 325]. А вже його наступник розпочав завойовницькі війни, що сприяло улагодженню внутрішніх суперечок, які виникли після смерті Мухамада, та територіальному розширенню Арабського Халіфату. Саме в цей період Зейдом ібн Сабітом за дорученням Халіфа Абу Бакра укладається перший текст Корану — основного джерела ісламу (632-634 рр.) [9, 76]. Щоправда, у період із 644 по 656 рр. попередні версії Корану були знищені, а Зейду ібн Сабіту було доручено складання нової редакції Корану, яка визнана серед мусульман достовірною та остаточною [3, 117-118], хоча його приписи викликають суперечки в ісламі і до сьогодні. Зокрема, і дотепер предметом основних суперечок між суннітами та шіїтами є легітимність верховної влади [6, 64].

Таким чином, основою Арабського Халіфату, а потім і Османської імперії став іслам, який значною мірою обумовив тринадцятирічний період існування цієї держави.

Іслам — це специфічна тотальна система регламентації суспільних відносин, в якій релігія є детермінуючим та уніфікаційним фактором. Він розуміється як всеоб'ємна релігія, яка має прояв у всіх сферах арабського суспільства, поєднуючи теологічне та світське. Поряд з цим це і світогляд, і культ, і етика, і право, і звичаї та традиції, тобто система, що претендує на задоволення всіх соціальних потреб.

Така конструкція ісламу забезпечила стійкий, довготривалий характер релігійного фактору та гарантованість від деформацій, дозволила створити структуру колективної свідомості, яка обумовлює стійку у часі соціальну поведінку.

На думку деяких дослідників, ефективність та стійкість такої конструкції гарантується не лише детальними релігійними заборонами, а й фіксованою визначеністю основних соціальних дій, маловаріантністю

поведінки під впливом зовнішніх факторів, комбінованістю релігійних, моральних, політичних, правових та інших елементів у межах нормативної системи [1, 82-105].

Іслам характеризується універсальністю, тобто можливістю прийняття його настанов всім людством та здатністю поширення на будь-якій території. І це зумовлене тим, що в період його швидкої експансії щодо більш розвинутих цивілізацій відбувалася асиміляція відповідних елементів неарабської культури (наприклад, іудейства, християнства, грецької філософії тощо), щоправда через їх ісламізацію. Отже, арабське суспільство в багатьох сферах було відкритим для впливу іноземних соціальних (зокрема, правових) моделей, що забезпечувало його адаптованість в конкретні історичні періоди розвитку.

Іслам сприяв і становленню особливої мусульманської цивілізації, в ході розвитку якої низка неісламських елементів була асимільована та модифікована в процесі взаємодії різних культур. Історія розвитку ісламського суспільства — це прояв двох суперечностей: соціальної інтеграції (через релігійну та правову уніфікацію) і диференціації (як способу адаптації до соціально-територіальних особливостей).

Водночас необхідно зазначити, що, створюючи нове моноцентричне, Мухамад не мав на меті створити ще й право, але поряд із релігійними настановами він включив і низку соціально-правових правил поведінки (80 віршів із 500), які співпадали із релігійними постулатами і були необхідними для забезпечення цілісності мусульманського суспільства.

Такий зв'язок релігійних та правових норм і принципів став основою мусульманського права — системи правових та неправових регуляторів, що забезпечують відповідність поведінки суб'єктів ісламським постулатам і цінностям.

Мусульманське право має низку характерних ознак: має релігійний характер; об'єктивується через релігійні джерела, юридичну практику, звичаї; містить вчення про обов'язки (по відношенню до Бога та по відношенню до інших людей); має

казуальний характер (є комплексом конкретизованих приписів); забезпечується мусульманською спільнотою; тлумачення норм здійснюється основними правовими школами.

До основних джерел мусульманського права відносять такі релігійні джерела як Коран та Сунну. У літературі зазначається, що більшість норм мусульманського права виникла в результаті доктринальних роз'яснень загальних настанов Корану та Сунни [8, 12]. Разом з тим необхідно зазначити, що приписи щодо релігійного культу є точними та не допускають роз'яснень; інші ж приписи мають абстрактний характер і потребують тлумачення та конкретизації. Обґрунтовуючи рішення на основі Корану та Сунни, ісламські юристи створили мусульманське право. Їх завдання полягало у тому, щоб систематизувати методи легітимації нових рішень, які б не суперечили принципам, зафіксованим у Корані та Сунні [5, 164]. Проте норми мусульманського права та релігійні норми часто співпадають за змістом, оскільки держава, санкціонуючи останні, надає їм загальнообов'язковості. Саме така норма і стає частиною мусульманського права. Таким чином, регулювання низки відносин здійснюється і релігійною, і правовою нормою.

У літературі крім цього виокремлюються і сформовані мусульманською правовою доктриною такі джерела як Іджма (загальна думка авторитетних правників зі спірного питання) та Кіяс (судження за аналогією) [10, 67]. Вони фіксують нові правила поведінки на основі тлумачення припису Корану та Сунни, а часто і просто спираючись на раціональні аргументи [4, 55], бо проблеми мусульманського суспільства потребували їх розв'язання у нових конкретноісторичних умовах, але не могли бути вирішені на підставі Корану та Сунни.

Крім названих джерел, норми мусульманського права можуть міститися і в додаткових та малих джерелах права [2].

Отже, мусульманське право в цілому має релігійну основу та орієнтується на ре-

лігійну свідомість як при його формуванні, так і в процесі застосування та реалізації. Всі складові мусульманського права тісно взаємодіють з відповідними елементами ісламу, а у свідомості мусульман норми мусульманського права оцінюються як єдині релігійно-правові настанови, в яких юридичні та релігійні аспекти майже не розрізняються.

Ісламські правознавці вважають, що спираючись на загальні принципи ісламу та використовуючи ті чи інші джерела, а також їхні комбінації, завжди можна добрати норму, що в стані врегулювати конкретний випадок. В цьому і проявляється гнучкість системи мусульманського права, яка дозволяє використовувати його норми і в наш час.

При цьому необхідно зазначити, що мусульманське право у традиційному вигляді до початку ХХ ст. діяло лише у країнах Аравійського півострова та Перської затоки. Інші мусульманські правові системи в період експансії рецептували ознаки континентального та загального типу.

До середини ХХ ст. більшість мусульманських правових систем були зорієнтовані на буржуазні правові моделі. Сфера застосування норм мусульманського права звужилася в основному до правового статусу особи, сімейного та спадкового права. У ХІХ ст. та ХХ ст. мусульманське право було модифіковане шляхом: 1) “вестернізації” запозичення правових ідей, принципів та норм континентального та загального права; 2) кодифікації розділів, які не зачепила “вестернізація”; 3) зняття дуалізму у судовій системі (обмеження діяльності суддів, що застосовували мусульманське право) [7, 342].

Сучасні мусульманські правові системи умовно можна поділити на декілька груп: 1) ті, де іслам визнається державною релігією і безпосередньо застосовуються норми мусульманського права; 2) ті, де іслам визнається державною релігією, але норми мусульманського права застосовуються за допомогою звичаю; 3) ті, де іслам не визнається державною релігією, а мусульманське право застосовується лише у сфері релігій-

ного культу та статусу особи; 4) ті, де іслам не визнається державною релігією, а його приписи дотримуються мусульманським населенням. Таким чином, мусульманське право вже не діє як самостійна система.

Разом з тим, у сучасних умовах спостерігається відродження ісламу, посилення ісламського фактора у світовій економіці, політиці, культурі. Це зумовлюється, насамперед, економічними факторами. Але поряд з цим необхідно зважати і на те, що іслам є молодію релігією, яка не вичерпала свого потенціалу. Крім цього, він є не лише релігією, а способом життя, що визначає світогляд та щоденну поведінку людей.

Вагомим фактором, який впливає на ісламізацію суспільства, є закріплення норм та принципів ісламу у конституціях мусульманських держав, визнання більшістю з них ісламу державною релігією.

Значну роль у “мусульманському відродженні” відіграють і міжнародні ісламські організації: Всесвітня ісламська ліга, Організація ісламської конференції, Афро-Азійська ісламська організація та засоби масової інформації, що пропагують ісламські цінності.

Водночас відбувається трансформація норм мусульманського права, модифікація

їх до нових потреб суспільства у межах основних принципів ісламу (завдяки доволі широкому діапазону гнучкості мусульманського права). І хоча на даний час мусульманське право значно поступилося позитивному праву, багато сучасних мусульманських держав орієнтуються у правотворчій діяльності на конкретні норми мусульманського права.

Особливостями мусульманського права як соціально-нормативного комплексу, що складається з різних за характером, але заснованих на релігійних принципах правил поведінки, пояснюється те, що мусульманське право впродовж багатьох століть могло модифікуватись і виконувати регулятивні функції у різні історичні періоди. Крім цього, воно є відкритою системою, що запозичувала елементи інших типів правових систем і вдало пристосовувала до управління справами свого суспільства.

Це дає підставу для висновку, що мусульманське право завжди було і залишається фактором інтеграції ісламського суспільства. Водночас, воно гнучке і має необхідні властивості для забезпечення діалогу між державами західної та мусульманської цивілізацій.

Список літератури:

1. Батунский М.А. К проблеме взаимоотношений религиозной и политической элит на мусульманском Востоке // Общество, элита и бюрократия в развивающихся странах Востока. — М., 1974. — Книга 1.
2. Бехруз Х. Еволюція ісламського права: теоретико-компаративіське дослідження: Автореф....дис. д-ра юр. н. — Одеса, 2006.
3. Васильев Л.С. История религий Востока. — М.: Политиздат, 1988.
4. Лубський В.І., Борис В.Д. Мусульманське право. — К.: ВІЛБОР, 1997.
5. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003.
6. Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. — М.: Политиздат, 1988.
7. Копейчиков В.В. Теорія держави і права. — К.: Юрінком Інтер, 2002.
8. Фадель Абдель Вахид Абдель Рахман. Зразкове викладення основ мусульманського права (араб. мова) — Багдад, 1969.
9. J. Ad-Din As-Suyuti. The History of the Khalifas, who took the Right Way. — London: Great Britain, 1995.
10. Schacht J. An Introduction to Islamic Law. — Oxford, 1964.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена роли мусульманского права в интеграции исламского общества. Установленная в ходе исследования конструкция ислама обеспечила стойкий характер религиозного фактора и гарантированность от социальных деформаций за счет сформированной структуры коллективного сознания. Такая связь религиозных норм и принципов стала основой мусульманского права — системы правовых и не правовых регуляторов, которые обеспечивают соответствие поведения субъектов исламским постулатам и ценностям. В тоже время оно имеет необходимые качества для обеспечения диалога между государствами западной и мусульманской цивилизаций.

SUMMARY

The Article is dedicated to the Role of the Muslim Law in the Integration of the Islam Society.

Such Islam construction has provided a stable, long term character of the religious factor and a guarantee from the deformations; it has allowed it to create the structure of collective consciousness, which makes social behaviour stable in time.

Such a relation Relation of religious and law norms and principles has become the basis of Islam Law — the system of law and non-law regulators, which provide the adequateness of behaviour among the subjects to Islamic norms and values.

It makes all the grounds to make the resume, that the Muslim law has always been and remains the factor of the integration of the Muslim society. At the same time it is flexible and has all the necessary features for the dialogue provision among the states of western and Muslim civilization.

*Рекомендовано кафедрою теорії та історії
держави і права*

Подано 19.09.07